

мен психологиясын көрсетеді. Мақал-мәтелдер, көбінесе, бүкіл адам баласына ортақ жайларды сөз қылады. Сондықтан бір халықтың мақалын екінші халық жатырқамайды, төл шығармасындай қабылдай береді. Сонымен, біз парсылардың жеміс-жидектерді мақал-мәтелдерінде қолдану арқылы өмірдің әр қилы салаларына еніп отырғандығын көрдік. Жалқаулықты, еріншектікті, жағымпаздықты мінеп, еңбекқорлықты, адамгершілікті дәріптеп отырғандығына куә болдық. Ақылына ақыл қосатын, жарқын болашағына бағыт-бағдар сілтейтін, өмірді танытатын, көкірек-көзінді ашатын мақал-мәтелдер - қай салаға, тарауға арналса да адам ойының, сөзінің нәрін, мәнін, құнарлығын келтіретін, ұтымда да ықшамды ой қорытындысы.

Ө. Күмісбаев, Ж.Сүлейменова

ҚУАНДЫҚ ШАҢҒЫТБАЕВ АУДАРМАСЫНДАҒЫ ОМАР ҺӘЙЯМ РУБАЙЛАРЫ

Қазақ халқының шет елдермен байланыстары ерте заманнан басталады. Белгілі шығыстанушы ғалым И. Жеменейдің «Иран – түркі халықтарының қарым - қатынасы сонау ерте дәуірден келе жатыр. Яғни Фирдаусидің «Шахнамасы», Низамидің, Сағдидің дастандары қазақ жұртына етене таныс. Әдебиетіміздің үлкен тұлғалары Абай мен Шәкәрім Шығыс ақындарын пір тұтып, парсы ақындарын әлем әдебиеті тарихында елеулі із қалдырғанын тұжырымдайды /1, 13/.

Деректерге сүйенетін болсақ, парсы поэзиясын ең алғаш зерттеген ұлы ғалым Аристотель «Фәнне шейр» атты еңбегінде түсіндірме беріп кеткен. Яғни парсы поэзиясын үш топқа бөлген:

موزون – یعنی دارای وزن
مقفی – دارای قافیہ است
مخیل - خیال

яғни ритмді (ырғақты), рифмді (ұйқасты) және қиялдан шыққан өлеңдер болған. Кейіннен алғашқы екі түрі қолданыстан шығып, өлең жолдары тек مخیل (қиялды) түрінде жазылып отырды.

Парсы поэзиясы көптеген шет тілдеріне аударылып келген. Сонымен бірге қазақ тіліне бірқатар парсы шығармаларының жеткеніне бірнеше жылдар болғаны баршаға мәлім. Танымыл профессор Ө. Күмісбаев «Шәкәрім Шираз қаласынан шыққан төрткүл дүниеге мәшһүр шайыры Хафизге барды, аударам деп, еліктеймін деп бармады, өзгенің өзекті шыңынан өз өнеріне өрісті өрнек алып қосу үшін барды. Сөйтіп, таза жүректі терең ғылымды, әділетті махабатты, барынша

1. «Сөз мәйегі». Алматы «Қазақ энциклопедиясы» 2007 ж.
2. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова. Москва 1973 г.
3. Х.Г. Кероглы «علی اکبر دهندا و حکم» /تغیران. 1334
4. Әли Әкбар Декһада «لقطنامه» 20, 21, 29 жинақ. Иран. 1946
5. Ахмад Абришами «مسلهای فارسی»
6. Рустемов Л.З. «Парсы тілінің ізашары». Алматы, 1995
7. Қазақ мақал-мәтелдері. «Қазақстан» Алматы 2008 ж. Ө.Тұрманжанов, К.Ахметбекұлы
8. Күмісбаев Ө.К. «Парсы поэзиясы» Алматы. Қазақ Университеті. 2003 ж.

В этой статье рассматриваются персидские пословицы и поговорки о фруктах, в сравнении с казахскими пословицами и поговорками. Рассмотрены совпадения и смысл найденных нами материалов.

құштарлықпен шыңға шығарып шырқады . Алып ақындық қуаттан шығарған шығармаларды дүниеге әкелді, ойшыл өз поэзиясының біліміне, ғылымына тиянақ іздеді» /2, 124/ деп түсініктеме берді. Шынымен де Шәкәрім парсы поэзиясын қазақ тіліндегі тың үлгісін сомдап кеткен. Демек Шәкәрім бастап кеткен жолды жалғастырған қазақ ақыны Қ. Шаңғытбаевтың орны ерекше, алайда Шәкәрім мен Шаңғытбаевтың ерекшелігі ұлы ақын Шәкәрім Хафизден тікелей аударса , Шаңғытбаев парсы тілін білмегендіктен , орыс тіліне табан тіреген. Шығыстың ұлы ақыны математик, философ - Омар һәйямды орыс тілінен қазақ тіліне аударған.

Тағдырдың сыры терең, жете алмаймыз,
Жұмбағын түгел тауып кете алмаймыз.

Керуші көз алдында сиқыр перде
Өлеміз бірақ әрі кете алмаймыз

деп, ақын Қ. Шаңғытбаев қазақ жүрегінен осылайша жол табады. Енді қазақтың белгілі ақыны, аудармашысы Қуандық Шаңғытбаевты оқырманға таныстыру мақсатында бірер сөз айтуды жөн көрдік. Айта кететін бір жайт қазақ ақыны Ұлы отан соғысына қатысқан, соғыстан оралғаннан кейін 1945 жылы «Ар» деп аталатын тұңғыш өлеңдер жинағы жарық көрген. Ақынның бұл жыр жинағы қалың мыңдаған оқырмандардың және заманымыздың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезовтың жақсы бағасын алған. Қуандық Шаңғытбаевтың ақын ретінде алғыр таланты осы «Ар» атты кітабынан басталады. Бір ескерте кететін нәрсе , қазақ ақыны өлеңді көпіртіп көп жаза бермеген, кітапты көп

жазбаған, бірнеше жылдардан кейінгі үзілістен соң барып келесі кітабы жарық көрген. Аудармаға да сирек барған. Қуандық Шаңғытбаевтың елеулі аудармаларының бірі А.С Пушкиннің «Евгений Онегин» романы болды. Ол бұл романды екі рет тәржіме жасады.

Осы романды қазақшаға аударды. Ақынды аудармашы ретінде және бір кең танытқан еңбегі парсының атақты ақыны - Омар һәйямнан орыс аудармасы алған рубаяттары еді.

Омар һәйям - атағы әлемге әйгілі шығыс поэзиясының классигі. Азан шақырып қойған аты Гияс - ад - дин Абул Фатх ибн Ибрахим Омар һәйям Нишапури. Омар һәйямның дүниеге келуін С. Каганович өзінің «Сокровища востока» мақаласында «Блогодаря тому что Омар һәйям был действительно профессиональным астраномом и умело составил свой звездный гороскоп, мы точно знаем дату его рождения 18 мая 1048 года» деп, анықтама берген. Ақынның туған жылы өзінің ғылыми еңбектерінен, қол жазбалардан бізге мәлім.

Омар һәйям шығармалары Орта Азия, Иран халықтарының ғана емес, бүкіл адамзаттың тарихтағы мәдени мұраларының ең тамаша үлгісі болып табылады. Омар һәйям рубайларынан өмір уақытша, өткінші нәрсе, жәннәтты тек о дүниеге барған соң білесің деген өлең жолдарын кездестіруге болады. Жер бетіндегі өмірге түңілу, оны жоққа шығару, Шығыста кең тараған құбылыс болатын. Алайда кей рубайларының астарынан да, жер бетіндегі өмірге деген шынайы сүйіспеншілік оның кемшіліктеріне қарсы наразылығын көруге болады. Егер осы жайлы өлең шумақтарын Қуандық Шаңғытбаев аудармасынан көретін болсақ:

از آمدنم نبود گردون را سود
واز رفتن من جاه و جلالش نفزود
نیز دو گوشم نشنود واز هیچ کسی
کاین آمدن و رفتنم از بهر چه بود

Аз омаданам набуд гардун ро суд

Воз рафтан – е ман джох о джалолаш нафзуд

Низ ду гушам нашенавад воз хич каси

Кин омадан о рафтанам аз бахар че буд

деп, өмірдің дөңгелеп айналып келе беретіні туралы және де ешқайсысы (даналар, ғалымдар) қалай, қайдан басталғанын, қалай аяқталатынын айтып кетпеген және де менің өмірге келіп кеткенім ештеңені өзгертпейді деген ойды өлең жолдарымен жырласа, оны орыс ақыны И.Тхоржевский бізге мынадай өлең жолдарымен жеткізеді:

Удивленья достойны поступки Творца!

Переполнены горечью наши сердца,
Мы уходим из этого мира, не зная
Ни начала, ни смысла его, ни конца.

Бұл рубайды Қ.Шаңғытбаев аудармасында қандай екенін көретін болсақ:

Мен тудым өмірге одан қандай пайда?

Өлсем мен ойсырамас азғантай да.

Берген жоқ түсіндіріп ешкім әлі:

Өлмекке бір туғасын себеп қайда?

деген өлең жолдарымен аударған. Қ. Шаңғытбаев аудармасынан байқағанымыз ол еркін аудармаға бағынған және қазақ тілінің заңдылығымен жеткізе білген.

گویند کسان بهشت با حور خوش است
من میگویم که آب انگور خوش است
این نغد بگیر و دست از آن نسبه بدار
کاواز دهل شنیدن از دور خوش است

Гуянд касон бехешт бо хур хуш аст

Ман ми гуям ке об - е ангур хуш аст

Ин нағд бегир о даст аз он несие бедор

Коваз дахал шенидан аз дур хуш аст

деп, Омар һәйям о дүниенің жақсылығын жартушымыздың алдына айналып баратынымызды жырласа, И. Тхоржевский:

От страха смерти я, - поверьте мне, - далёк.

Страшнее жизни, что мне приготовил рок

Я душу получил на подержанье только

И возвращу её, когда наступит срок.

Бұл аудармада, менің ойымша, И. Тхоржевский түпнұсқадан қашықтап тым әсірелеп жіберген секілді. Ал, Қ.Шаңғытбаев былай аударған:

Өлімді неден қорқып жатсынамын?

Білемін о дүниенің жақсырағын

Құдайдың аманатқа берген жанын

Өзіне, мерзім жетсе, тапсырамын.

Қазақ ақынының тәржімасынан туатын түйін мынадай болса керек. Автордың аудармасында түпнұсқадағы Омар һәйям рубайының бірінші жолын Қуандық Шаңғытбаев екінші жолына айналдырып жіберген. Осы аудармаында И. Тхоржевскийден гөрі Қ. Шаңғытбаев аудармасы түпнұсқаға жақын келеді.

Қорыта келгенде, бір тілден туған өнерді басқа тілге аудару оңай шаруа емес. Жалпы аудару үшін аудармашы екі елдің мәдениетін, әдебиетін, менталитетін жетік меңгерген жағдайда толыққанды сапалы туынды шығады. Сол сияқты біз қарастырып отырған Қ. Шаңғытбаевтың Омар һәйямнан алған рубайларының қазақша нұсқалары аудармашының іздемаздығын, тәжірибесін көрсетеді. Яғни қазақша тәржімаларының тілі жатық көрем болып келеді. Аудармашы парсы тілін білмесе де Омар һәйям философиясын байыпты түсінгендігін дәлелдейді. Әрине алшақ кеткен жерлері де жоқ емес соған қарамастан бұл шығыс ақынын қазақшаға

алғаш аударған ұлы ақын еді.

«Гүл өскен жерге қашанда гүл өспей қоймайды», - демекші болашақта қазақ әдебиетіміздің арнасы сапалы да, толыққанды аудармаға көбейе бермек.

1. И.Жеменей. *Хафиз - Шәкәрім үндестігі. Алматы, 2008.13 бет*

2. Ө.Күмісбаев. *Иран әдебиетінің тарихы Алматы, Қазақ университеті, 2001*

3. Е.Э.Бертельс. *Рубайяты Омара һайяма I часть Москва 1961*

4. Е.Э.Бертельс. *Рубайяты Омара һайяма II часть Москва 1961*

5. *Шығыс жұлдыздары Алматы 1973*

6. А.Алдашева *Аударматану. Алматы 1998*

7. Қ.Шаңғытбаев *Жыр жаһаны. Алматы. Жазушы 1980*

8. С.Талжанов *Көркем аударма туралы Алматы 1962*

В статье рассматривается переводы с персидской поэзии на казахский язык. В частности о переводах рубайи Омара Хайяма казахском поэтом К. Шаңғытбаева.

In this article it is considered the translation from Persian poetry in to Kazakh. Basicly about translation of rubais by Omar Hayam by Kazakh poet K. Shangitbaev.

Э. Ж. Қансейітова

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ СҮЛЕЙМЕН БЕЙНЕСІ

Ақындық поэзиядағы діни дастандардың сюжеттік-композициялық құрылымына негізінен ислам тарихының алғашқы кезеңдері алынғанмен, кей ақындар ислам дінінің пайда болуына дейінгі кезеңдерді де қамтиды. Себебі, исламның бас кітабы Құран Кәрімнің сүрелерінде берілген сюжеттерде /1/ Адам Ата мен Хауа Анадан бастап Мұхаммед с.а.с. дейінгі пайғамбарлар түгел қамтылады. Кейіпкерлердің шынайы қоғамдық-әлеуметтік ортада өсіп қалыптасып, маңайындағы адамдарға ізгілік, имандылық тағылымын үйреткен ұлағаты ақындардың эпикалық жырларымен халық ортасына жеткізіледі. Құран Кәрім кітабындағы Мұхаммедке дейінгі тіршіліктің пайда болуы, пайғамбарлардың іс-әрекеттері - бәрі де ислам дінінің арғы тарихи негіздерін айқын елестетеді.

Қазақтың ақындық поэзиясында Мұхаммед с.а.с. дейінгі пайғамбарлар туралы, көрнекті тарихи тұлғалар қатарында Сүлеймен есімі тұрақты аталып, дастандар жүйелене жырланды

Ақындық поэзиядағы Сүлейменге арналған дастандардың түп негізі Құран Кәрім кітабындағы сүрелерден бастау алады. Әрине, ислам діні пайда болған тарихи сахнасына ашық танылған VІІ-VІІІ ғасырларға дейінгі адамзат дамуының Нұр Мұхаммед с.а.с. аясындағы кезеңі де исламның толыққанды сипатпен көрінуінде дейінгі шапағатты уақыт пен кеңістік жүйесін аңғартады. "Ислам" энциклопедиясындағы ғылыми-тарихнамалық тұжырымдарды негізінде: "Сүлеймен - Құрандағы кейіпкер, мейірімді де данышпан ежелгі патша, христиандардың қасиетті кітабындағы Соломон, Дәуіттің баласы. Құранның бойынша Сүлейменнің әкесімен бірге қол астындағылардың дау-дамайын шешу

барысында ақылы әкесінен де асып түсіп, кейін оның тағына мұрагер болған. Ол Алла атынан сикырлау білімін меңгерді. Сикыршылық туралы білімді Вавилондағы Харут пен Маруттың азғындаған періштелерінен іздеген көптеген замандастарынан оның айырмашылығы - Сүлейменнің дінге беріктігі. Алла Сүлейменге елді бағындырды, шайтандар мен жындарды оған қызмет еткізді. Олар Сүлеймен үшін теңіз түбінен қазына өндірді, ғибадатхана соқты, оған сыйға тартылған "балқыған мыс бұлақтан" мүсіндер, орасан зор ыдыс және сирақты қазандар жасады. Ол жөніндегі аңыздар Мұхаммед заманындағы ақындардың еңбектерінде де айтылды" /2, 161/.

XIX ғасырдағы қазақ әдебиеті тарихындағы көрнекті ақын-жазушылардың біразы дерлік діндер тарихының көрнекті тұлғаларын үнемі жыр арқауынан қалдырмайды. Бұл - қазақ әдебиет тарихындағы ешқашан желісі үзілмеген шығармашылық үрдістердің бірі. Мысалы, Ы.Алтынсариннің дидактикалық-насихаттық бағдардағы "Өсиет өлеңдер" атты тарихи-этнографиялық шығармасында адамзат тарихы, Жаратушы Алла ("Жаратты неше алуан жұрт бір Құдайым, тең етті бәрімізге Күн мен Айын") мен ол жаратқан көрнекті тұлғалар (Дәуіт, Ескендір, Қыдыр, Ойсылқара, Атымтай, Жүсіп, Зылиқа) жырланады. Ақын фәнидегі бүкіл тұлғалардың да, олар жасаған істердің де, жинақталатын мал-мүлік, дүниенің де өткіншілігін, сондықтан қасқағымдай фәнилік ғұмырда тек қана жақсылықпен өмір сүруді уағыздайды. Ыбырайдан осы дидактикалық өлеңінде тарихи және аңыздық сипаттары тұтасқан шағын сюжеттік нышандары анық мынадай шумақтар бар:

Пайғамбар бұрынғы уақытта Дәуіт өткен.

Патша боп, бұл дүниеге даңқы кеткен.